

УДК 316.614–0536:37.018.3

Л. Дейниченко, канд. пед. наук, доц.
Донбаський державний педагогічний університет, Слов'янськ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ В ЗАКЛАДАХ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

У статті розкриті проблеми соціалізації дітей в умовах інтернатного закладу, а також вплив цих умов депривації на психічний розвиток особистості підлітка. Експериментальним дослідженням виявлено, що підліткам з інтернатів властиві такі показники, як неприйняття себе, соціальна ізоляція, агресивна поведінка, тривожність, фрустрація, несформованість комунікативних навичок. Такі психологічні особливості призводять до виникнення деформації соціалізації особистості. Запропоновано проведення соціотерапії як ефективного засобу успішної адаптації підлітків до соціальних умов.

Ключові слова: соціалізація, соціальна адаптація, ресоціалізація, особистість підлітка, депривація, інтернатний заклад, соціотерапія.

Актуальність дослідження. Економічна криза, безробіття, послаблення сімейних традицій, руйнування моральних цінностей, нездоровий спосіб життя – ось далеко не всі причини, що зумовлюють зростання соціального сирітства. Діти-сироти залишаються однією з найбільш соціально занедбаних і найменш психологічно захищених спільнот нашої країни.

У сьогоденні значний відсоток підлітків, котрі виховувалися у інтернатах, виявляються соціально неадаптованими. Це або штовхає їх на шлях злочинності, або породжує внутрішні і зовнішні конфлікти із соціумом. Діти-сироти відчувають, що вони дещо інші, не такі як усі, і це обумовлює особливості їхньої поведінки. Зазвичай, труднощі, що виникають у дорослому житті, зумовлені впливом двох основних чинників – специфікою психічного розвитку дитини поза родиною та особливостями процесу соціалізації особистості школи-інтернату.

Одним із найважливіших завдань інтернатних закладів є підготовка дітей до самостійного життя. Від сформованості у них належним чином соціальних якостей, певних знань, умінь, навичок залежить процес соціальної адаптації, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Особливо гостро процес соціалізації переживають підлітки-сироти, оскільки вони мають не тільки звичайні підліткові проблеми (статеве дозрівання, почуття дорослості, самоствердження, формування Я-концепції та ін.), а й власні, викликані особливими умовами життя. Саме тому процес соціальної адаптації підлітків в інтернатних закладах повинен відбуватися з урахуванням психічних особливостей, притаманних дітям-сиротам, які залишаються без батьківського піклування.

Проведений аналіз сучасної наукової літератури свідчить про наявність зростаючого інтересу до проблеми соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, особливості психічного розвитку дітей, що залишилися без піклування батьків відображені у роботах А. Кравченко, І. Дубровіна, П. Павленюк. Психологічні аспекти підготовки до самостійного життя та діяльності показані в дослідженнях В. Є. Когана, І. С. Кона, А. М. Менчинського, А. В. Петровського.

Діти, що виховуються поза родиною, вже давно стали об'єктом спостереження психоаналітиків. Зокрема, психологи М. Райбл, М. Ю. Кістяковський, Н. М. Шелован розглядали саме позбавлення материнського піклування як негативний вплив на психічне здоров'я дитини та подальший процес її особистісного розвитку.

Цілий ряд досліджень, присвячених дітям-сиротам, був проведений Н. Н. Толстих, А. М. Прихожан. Вони відзначали розумову відсталість дітей, порушення у формуванні Я-концепції, підвищений рівень агресії. Дослідження також показало, що відношення до майбутнього, життєві плани, перспектива багато у чому визначаються соціальною ситуацією розвитку підлітка.

О. Кізь розглядає особливості самоствердження вихованців інтернатних закладів, формування їх образу "Я"

та образу "Ми". Нею досліджено зміст ціннісно-смыслової сфери особистості депривованих юнаків та дівчат, визначено специфіку само оцінних ставлень виховних інтернатних закладів стосовно соціальних ролей.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень підтверджує, що проблема соціалізації підлітків, які навчаються в закладах інтернатного типу, підготовка їх до самостійного життя та діяльності потребує наукового осмислення та пропозиції шляхів рішення цієї проблеми.

Мета статі: розкрити чинники соціалізації дітей в умовах інтернату та виявити особливості їх впливу на особистісний розвиток підлітків.

Психологічні особливості розвитку дитини в закладах інтернатного типу, як відмічають ряд дослідників, зумовлені впливом дериваційних умов виховання, проявляється як в особистісному аспекті, так і у процесі соціалізації. Так, спостереження О. І. Антонової, О. П. Домошевської показали, що, як наслідок, перебування у дитячих будинках і закладах інтернатного типу призводить до виникнення у дітей деприваційних ситуацій, коли дитині не надається у достатній кількості емоційних, сенсорних, когнітивних та соціальних стимулів. Це є причиною виникнення у дітей психічної депривації, яка суттєво впливає на подальший психічний розвиток дитини та її соціалізацію.

Сімейна депривація посідає ключове місце у контексті численних соціально-психологічних детермінант, які обмежують повноцінний перебіг особистісного становлення дитини. Діти, які залишилися без піклування батьків, з раннього дитинства позбавленні важливого етапу формування первинного соціального досвіду в родині, внаслідок чого процес їх подальшої соціалізації має деструктивний характер.

Депривація повноцінних батьківсько-дитячих взаємин негативно позначається на самосвідомості, стає причиною розладів і дисгармонії у процесі соціальної адаптації дітей-сиріт. Дефіцит спілкування між батьками та дітьми як причина виникнення сімейної деривації призводить до появи страхів, відчуття покинутості й особистісної неповноцінності, психічних відхилень у розвитку дитини, що породжує невідворотні конфлікти, які негативно впливають на особистість.

Експериментальне дослідження проводилося на базі школи-інтернату м. Северодонецька Луганської області та школи-інтернату № 1 м. Слов'янська Донецької області. Психодіагностичне вивчення вибірки дітей підліткового віку (загальною кількістю 93 особи (45 юнаків і 38 дівчат) було здійснене нами за допомогою пакету методик для визначення стану адаптації-деадаптації підлітків в умовах життя інтернату, вивчити властивості їх особистості, самосвідомість, рівень самооцінки, наявність у них таких психічних станів як тривожність, фрустрація, агресія та ригідність. Були використані такі методики: "Методика діагностики соціально-психологічної адаптованості" К. Роджерса, "Експрес-діагностика рівня

соціальної ізоляції Д. Рассела і М. Фергюсона, "Тест самооцінки особистості" Будасі – Кіселева та "Тест самооцінки психічних станів" Г.-Ю. Айзенка, "Методика вивчення потреби в спілкуванні" Ю. Орлова, а також методів спостереження і бесіди.

На першому етапі було проведено спостереження та бесіди з дітьми підліткового віку, які навчаються в закладах інтернатного типу з метою вивчення психологічних особливостей їх соціалізації. Було виявлено, що підлітки дуже неохоче погоджуються на контакт і співпрацю, виявляють ворожість і агресивність. Діти часто конфліктують не тільки з дорослими, але й один з одним. Ображають тих, кого вважають більш слабкими. Вони дуже вразливі, якщо їх ображають, спостерігається агресивна поведінка або замкнутість у собі.

Підлітки визначають авторитет вихователів, проте їм часто важко порозумітися з ними. У спілкуванні таких дітей з оточуючими проявляється настирливість і невтомна потреба любові і уваги. Прояв почуттів характеризується з однієї сторони, бідністю, а з іншої – гострою афективністю. Слід також відзначити, що вони в емоційному відношенні дуже вразливі, навіть маленьке зауваження може викликати гостру емоційну реакцію.

У результаті спілкування з підлітками, які позбавлені батьківського піклування, було з'ясовано, що у них недостатній запас знань, досить обмежене коло пізнавальних інтересів. Лише поодинокі діти читають щось поза програмою, більшість, навіть старші підлітки, зазнають труднощів при спробі переказати зміст прочитаного. Для них характерно відсутність глибоких стійких почуттів, пов'язаних з переживанням мистецтва, літератури тощо. Серед цінностей життя діти, у більшості випадків, виділяють матеріальний достаток, життєві втіхи та створення сім'ї. У вихованців інтернатних закладів дуже виражене прагнення до самостійного життя. Але досвід свідчить про те, що, залишаючи стіни інтернату, вони не здатні себе самореалізувати у цьому самостійному житті, адже вони звикли жити за режимом де усе вирішується за них.

Аналіз змісту мотиваційних переваг дітей готовить про те, що вони детермінуються особливостями спілкування з дорослими: найважливішим виявляється бажання заслужити схвалення вчителя чи вихователя, його увагу. У цьому проявляється деривація потреб у позитивному емоційному контакті з дорослими.

Таким чином, в результаті спостереження та бесіди встановлено, що поведінка дітей підліткового віку в умовах інтернатного закладу характеризується проявом дратливості, вибухами гніву, факторами агресії, перебільшеним реагуванням на події і взаємини, вразливістю, провокуванням конфліктів з однолітками, невміння спілкуватися з ними, їм притаманне звужене бачення життєвих перспектив.

Визначення показників рівня соціально-психологічної адаптованості свідчить, що переважна більшість підлітків відчувають емоційний дискомфорт (82,4 %). Найбільш вираженими є такі показники як неприйняття себе (68,6 %) та неприйняття інших (63,7 %). Аналізуючи показники інтернальності, ми бачимо, що у підлітків переважає внутрішній контроль (60,3 %), тобто підлітки більше опираються на власні сили. Ще однією проблемою випробуваних є ескапізм, вони прагнуть втекти від проблем, замість того, щоб їх вирішувати. Загалом, для більшості вихованців (62,3 %) характерна дезадаптивність через наявність у них соціально небажаних якостей, але цей показник не має такого чіткого вираження як інші.

Для підлітків, які навчаються в установах інтернатного типу, характерна соціальна ізоляція. Високий рівень соціальної ізоляції мають 82,3 % підлітків, середній рівень – 13,5 %, низький – 4,2 %. Тому переважна більшість випробуваних почувають себе самотніми, їм не ви-

стає уваги і спілкування, розуміння і підтримки. Їм потрібна увага, яка дасть можливість відчувати себе індивідуальним, потрібним комусь. Але, зазвичай, цю потребу, у певній мірі, може задовольнити лише близька людина, яка щиро любить дитину. Відсутність такої людини і призводить до соціальної депривації, ізоляції, психологічного дискомфорту, незахищеності. У майбутньому це може призвести до прояву заздрості, надмірної критичності до інших, невдячності, повсякденного очікування зради зі сторони інших людей.

Після проведення методики "Самооцінка психічних станів" було виявлено, що у більшості підлітків усі психічні стани проявляються майже однаково на високому рівні: тривожності (87,2 %), фрустрації (85,4 %), агресивності (86,7 %). Ситуація фрустрації, що викликається неможливістю реалізувати якусь мету, є одним з видів критичних ситуацій, з якими найчастіше зустрічаються підлітки. Надто довга фрустрація, у свою чергу, породжує депривацію, оскільки в ній шумується найбільша кількість позбавлень (емоційних, когнітивних, соціальних).

Кількість підлітків, які мають середній рівень прояву цих показників незначна. Однак, значно виражена у підлітків ригідність середнього рівня, що становить 25,8 % від загальної кількості досліджуваних (див. рис. 1).

Отже, у більшості підлітків, які навчаються в умовах інтернату, проявляється тривожність, фрустрованість, агресивність; вони уникають труднощів, бояться невдач, нестримані у спілкуванні з іншими, а також схильні до незмінності своєї поведінки, поглядів, навіть якщо вони не відповідають реальним обставинам.

Самооцінка в значній мірі визначає соціальну адаптацію особистості, є регулятором поведінки і діяльності. Формування самооцінки відбувається в процесі діяльності і міжособистісної взаємодії. Соціум в значній мірі впливає на формування самооцінки особистості. Результати дослідження самооцінки показує, що у більшості підлітків виявлено низький рівень самооцінки 41 % і неадекватно низький рівень 17,4 %. Вони невпевнені у собі, нездатні реалізувати свої здібності, занадто критичні до себе. Низька самооцінка призводить до депресивних тенденцій, страху перед широкими соціальними контактами. Найменш виражений середній рівень самооцінки, тобто переважно ми спостерігаємо крайні прояви самооцінки. Узагальнивши середньогрупові показники, ми отримуємо таке відсоткове співвідношення (див. рис. 2).

Отже, лише 9,6 % підлітків демонструють адекватну самооцінку. Вони мають значно більше інтересів, активність їх спрямована на різні види діяльності, а також на міжособистісні контакти, які помірні, доцільні, спрямовані на пізнання інших і себе у процесі спілкування. Такі підлітки прагнуть реально дивитися на свої успіхи і невдачі, прагнуть ставити перед собою цілі, котрі можна здійснити. Підлітки з тенденцією до сильно завищеної самооцінки проявляють достатню обмеженість в видах діяльності і більшу спрямованість на спілкування, причому малозмістовне. У них відбувається гостре емоційне "відштовхування" усього, що порушує уявлення про себе. Сприйняття реальної дійсності стає неадекватним – суто емоційним. Низька самооцінка призводить до депресивних тенденцій, страху перед широкими соціальними контактами.

Зазвичай, у підлітків розвивається негативна Я-концепція і сплутана самоідентичність. Причина цього полягає у тому, що вихованці з раннього дитинства мають справу не з одним дорослим, що його любить та піклується про нього, яким для дитини є мати, а з багатьма, дуже різними і за поведінкою, і за характером емоційного ставлення до дитини.

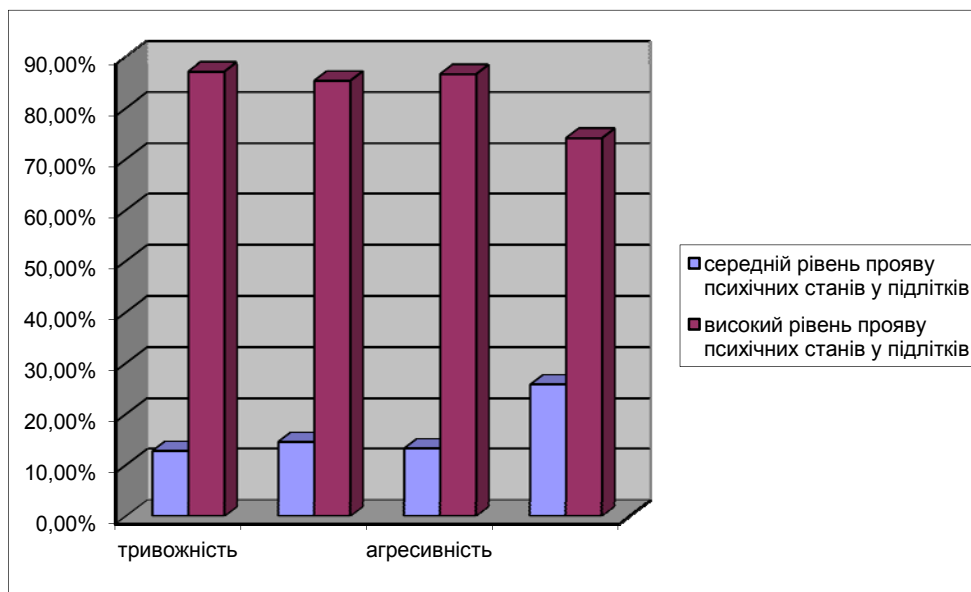

Рис. 1. Розподіл показників психічних станів у підлітків, які навчаються в інтернатних закладах

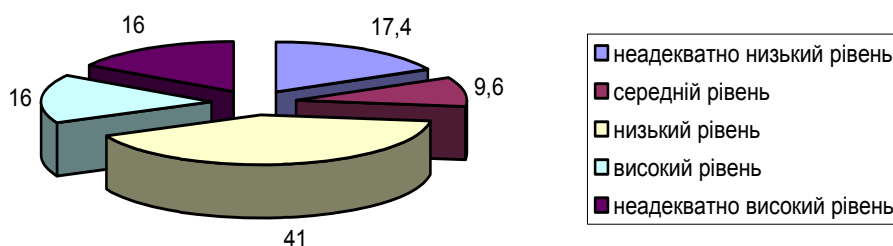

Рис. 2. Розподіл показників самооцінки у підлітків які навчаються в закладах інтернатного типу

Дослідження особливостей спілкування підлітків, які навчаються в закладах інтернатного типу, дає змогу стверджувати, що у них загальний високий рівень потреби в спілкуванні (85,6 %), що свідчить про прагнення належати до соціальної спільноти, взаємодіяти з іншими людьми. Але у більшості з них (56 %) низький рівень виразності спілкування, вони не вміють чітко висловлювати свої думки, непослідовні у постановці речення. Діти-сироти у спілкуванні з дорослими виступають з позиції споживача, а не активного учасника діалогу. У спілкуванні з однолітками керуються мотивом отримання допомоги, це свідчить про їхню залежність від оточення. Отже, основною причиною виникнення комунікативних труднощів у підлітків з інтернату є неправильно організоване спілкування в дитинстві (недостатні, емоційно збіднені контакти з дорослими).

Дитина-сирота, яка виховується в умовах інтернату, повинна у майбутньому стати повноцінним членом суспільства, здатним приймати самостійно рішення, знати своє місце в житті, реалізуватися як особистість. Повноцінна ресоціалізація як соціально-психологічна адаптація потребує таких цілеспрямованих дій, унаслідок яких у дезадаптованих підлітків формується психологічна готовність жити в нових умовах та забезпечується безболісне входження в нове соціальне середовище. Складний процес реадаптації як пристосування до умов нормального життєіснування в пересічному соціально-культурному середовищі потребує активізації всіх особистісних потенціалів і можливостей підлітка-реадаптанта.

Тому, нами була розроблена корекційна програма, метою якої є розвиток у підлітків якостей, необхідних для адаптації в суспільстві. В основу програми психокорекційної допомоги покладені соціотерапевтичні заходи. Соціотерапія – це форма психотерапії, яка полягає у взаємодії між індивідом та оточенням. Поряд із внутрішньопсихічними явищами в соціотерапії важливими є проблеми міжособистісних і соціальних відносин. Основним завданням соціотерапії є вплив на поведінку людини з метою ресоціалізації, тобто відновлення в особистості якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві, а також соціальної адаптації підлітків, які мають труднощі в соціалізації.

Аналіз результатів емпіричного дослідження дав підстави зробити такі узагальнення:

- більшість підлітків, які навчаються в школі-інтернаті, зазнають деформацію соціалізації особистості. Виявлені такі індивідуальні прояви дезадаптації підлітків, як висока критичність до оточуючих, прагнення самим уникнути відповідальності, хронічний емоційний дискомфорт, неприйняття самого себе як особистості;
- відсутність родинно-сімейної опіки й тепла, партнерського й адекватного статусно-рольового спілкування в умовах інтернату негативно впливають на психоемоційні стани підлітків, які загалом на тлі підвищеного рівня тривожності, фрустрації гостро й болісно переживають соціальну ізоляваність, особистісну непотрібність, суб'єктивне почуття самотності;
- у процесі соціалізації у вихованців шкіл-інтернатів відбувається формування особливого типу особистості,

яка характеризується заниженим рівнем самооцінки, низький рівень прояву саморегуляції поведінки, конфліктністю, зниженням комунікативних можливостей. Це не дає їм можливості досягти рівня соціально-психологічної адаптації;

• діти-сироти, що залишилися без батьківського піклування, зможуть успішно адаптуватися у сучасному суспільстві лише тоді, коли самі будуть активною, соціально зрілою та відповідальною особистістю.

Список використаних джерел

1. Вихованці інтернатів про себе і своє життя / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Н. П. Дудар та ін. – К.: Укр. ін-т соц. досліджень. – Кн. 1. – 2000. – 134 с.
2. Кізь О. Б. Особливості самоставлення вихованців інтернатних закладів / О. Б. Кізь // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2002. – Т. IV. – Ч. 3. – С. 78-86.
3. Науменко Г. І. Соціальна адаптація дітей сиріт раннього віку / Г. І. Науменко // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 66-71.

Л. Дейниченко, канд. пед. наук, доц.

Донбасский государственный педагогический университет, Славянск

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКОВ ОБУЧАЮЩИЕСЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ИНТЕРНАТНОГО ТИПА

В статье раскрыты проблемы социализации детей в условиях интернатного учреждения, а также влияние этих условий депривации на психическое развитие личности подростка. Экспериментальным исследованием выявлено, что подросткам из интернатов свойственны такие показатели, как принятие самого себя как личности, социальная изолированность, агрессивное поведение, тревожность, фрустрация, несформированность коммуникативных навыков. Такие психологические качества влияют приводят к возникновению деформации социализации личности. Предложено проведение социотерапии как эффективного способа успешной адаптации подростков к социальным условиям.

Ключевые слова: социализация, социальная адаптация, ресоциализация, личность подростка, депривация, интернатное учреждение, социотерапия.

L. Deynichenko, Ph. D. Assoc. Prof.

Donbass State Pedagogical University, Slovyansk

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS SOCIALIZATION OF ADOLESCENTS STUDYING IN RESIDENTIAL CARE

In article was discussed the problem of children's socialization in foster home conditions, and the effect of deprivation conditions on the psychological development of adolescents. By an experimental approach was revealed, that the adolescents from the foster home have such measures as rejection of himself as an individual, social isolation, aggressive behavior, anxiety, frustration, lack of communication skills. That promotes deformation of socialisation. The sociotherapy proposed to perform as effective way of successful adaptation of adolescents to the social conditions.

Keywords: socialization, social adaptation, resocialization, personality of teenager, deprivation, foster home, sociotherapy.

УДК 159.947:2–144.5

М. Єсип, асист.

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

ОБРАЗ БОГА ЯК ПРЕДИКАТОР СПОСОБІВ ДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ

З'ясовано, що образ Бога виступає предикатором вибору стратегій додання життєвих труднощів. Переважання в уяві віруючої особи образу люблячого Бога пов'язане з прагненням активно впливати на розв'язання проблемної ситуації. Конструювання образу байдужого Бога вказує на те, що людина займає пасивну позицію очікування того, що труднощі зникнуть самі. Якщо в індивіда відсутнє чітке уявлення про Бога, йому важко визначитися стосовно вибору копінг-стратегій.

Ключові слова: образ Бога, світські копінг-стратегії, релігійні копінг-стратегії, віруючі.

Постановка проблеми. На території України, згідно з результатами дослідження Центру Разумкова, переважна більшість населення (78 % опитаних) сповідує християнство [7]. При цьому кількість українців, які вірять у Бога, за останні десять років збільшилась на 13 %. Оскільки життя сучасних людей сповнене різноманітних випробувань, вони часто замислюються над тим, чи Бог, якого вони вважають милосердним, посиляє їм важкі ситуації задля гартування їхньої сили волі, а, можливо, він є жорстоким суддею, який карає їх за гріхи. Знаходячи відповіді на ці питання, особа визначається щодо того, як їй долати труднощі – виявляти активність у розв'язанні проблеми або ж займати позицію очікування, коли негаразди зникнуть самі з плином часу. Відповідно до цього образ Бога може виступати предикатором способів додання труднощів (копінг-стратегій), однак, це потребує детальнішого вивчення.

4. Пушкар А. В. Особливості психічного розвитку і образ "Я" дітей-сиріт в інтернатних закладах освіти / А. В. Пушкар // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / Проблеми загальної та педагогічної психології / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2003. – Т. 5. – Ч. 7. – С. 252-255.

1. Boardings about themselves and their life / A. N. Balakirev, T. V. Bondar, N. Dudar et al. – K.: Ukrainyskiy institute social'nykh doslidzen'. – Book 1. – 2000. – 134 p.

2. Kiz O. B. Self attitudes' features of pupils of boarding schools / O. B. Kiz // Scientific Papers of the G. S. Kostyuk Institute of Psychology APS Ukraine / Ed. by S. D. Maksymenko. – K., 2002. – Vol. IV. – Part 3. – P. 78-86.

3. Naumenko G. Social adaptation of young orphans / G. Naumenko // Pedagogy and Psychology. – 1999. – № 3. – P. 66-71.

4. Pushkar A. V. Peculiarities of mental image and the image of "I" of orphans in institutions of education / A. V. Pushkar // Scientific Papers of the G. S. Kostyuk Institute of Psychology APS Ukraine / Problems of General and Educational Psychology / Ed. by S. D. Maksymenko. – K., 2003. – Vol. 5. – Part 7. – P. 252-255.

Надійшла до редколегії 08.10.13

Аналіз останніх публікацій. Образ Бога посідає центральне місце у світогляді віруючих осіб [1]. Цей образ утворюється як система значень та сенсу стосовно Господа, яка вибудовується у свідомості віруючої особи. Значення розкривають свої властивості у сфері пізнання людиною себе та навколишнього світу, а сенс – у міжособистісній та почуттєвій сферах. Образ Бога постає як складний конструкт, за допомогою якого людина організовує свою діяльність. У ньому поєднані не лише знання особи про догми церковної спільноти, але й інтерпретація подій та явищ, які відбуваються у житті віруючої людини. Враховуючи те, що особистість не просто "знаходить" свій життєвий світ, а зростає та здійснюється у ньому (Т. Титаренко), вважаємо, що образ Господа доцільно розглядати не лише як відображення попереднього досвіду окремої людини та знань, вироблених релігійною спільнотою, а й як те, за